

Петков С.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Добрянська Н.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПІДСТАВИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ЗДІЙСНЕННЯ НОТАРІАЛЬНИХ ДІЙ

У статті висвітлені окремі питання щодо визначення підстав кримінальної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування за вчинення правопорушень у сфері здійснення нотаріальних дій. Автором охарактеризовано склади кримінальних правопорушень, передбачених статтями 358, 365-2 та іншими нормами Кримінального кодексу України, які визначають кримінальну відповідальність посадових осіб органів місцевого самоврядування у сфері нотаріальної діяльності.

Охарактеризовано склади кримінальних правопорушень у сфері встановленого порядку здійснення нотаріальних дій, за вчинення яких посадові особи органів місцевого самоврядування можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Аргументовано, що посадові особи органів місцевого самоврядування можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності у сфері вчинення нотаріальних дій з підстав здійснення ними діяння, яке спрямоване на порушення встановленого порядку здійснення нотаріальної діяльності.

Автором на підставі проведеного науково-правового аналізу узагальнено особливості притягнення до кримінальної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування за порушення у сфері нотаріальної діяльності. Доведено, що однією з таких особливостей є те, що для посадових осіб органів місцевого самоврядування діяльність щодо вчинення нотаріальних дій є делегованим повноваженням. На цій підставі автором обґрунтовано, що такий вид кримінальної відповідальності як позбавлення права обіймати посади, пов'язані з виконанням повноважень щодо вчинення нотаріальних дій, до посадових осіб органів місцевого самоврядування може застосовуватися з певним застереженням. До інших особливостей кримінальної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування за порушення ними встановленого порядку вчинення нотаріальних дій автором віднесено те, що вказані особи є спеціальним суб'єктом кримінальної відповідальності, а саме – службовими особами, з відповідними наслідками, визначеними Кримінальним кодексом України для такої категорії суб'єктів.

Ключові слова: посадові особи, органи місцевого самоврядування, нотаріальні дії, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 1 ст. 74 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» органи та посадові особи місцевого самоврядування несуть відповідальність за свою діяльність перед територіальною громадою, державою, юридичними і фізичними особами. При цьому ст. 76 цього ж Закону визначено, що у разі порушення такими особами Конституції або законів України органи та посадові особи місцевого самоврядування несуть відповідальність перед державою [1]. Отже, кримінальна відповідальність за порушення законодавство про порядок вчинення нотаріальних дій, до якої можуть

бути притягнуті посадові особи органів місцевого самоврядування, за своєю юридичною природою є заходом державного впливу на відповідних осіб.

Характерно, що Кримінальним кодексом України (далі – КК України) передбачена декілька видів кримінальних правопорушень, суб'єктами вчинення яких можуть бути посадові особи органів місцевого самоврядування у зв'язку із порушенням ними встановленого порядку здійснення нотаріальної діяльності [2].

Разом з тим, притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності має певні особливості, зумовлені специфікою правового статусу поса-

дових осіб органів місцевого самоврядування під час реалізації ними повноважень у сфері нотаріальної діяльності. Позаяк, дослідження підстав кримінальної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування за порушення у сфері вчинення нотаріальних дій, дасть можливість визначити способи удосконалення цього напрямку діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання притягнення державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування та інших службових осіб до кримінальної відповідальності досліджували такі науковці як Ю. Голик, О. Зайцев, Ю. М. Кириченко, Р. Ніколенко, В. Б. Харченко, М. В. Хмиз, О. О. Чижиков, та ін. У наукових роботах цих та інших науковців визначені загальні засади та підстави притягнення до кримінальної відповідальності за службові злочини. Разом з тим, у сучасній правовій науці недостатньо досліджень, присвячених саме підставам кримінальної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування за порушення у сфері вчинення ними нотаріальних дій.

Метою статті є визначення підстав кримінальної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування за вчинення порушень у сфері нотаріальної діяльності. Реалізації цієї мети потребувала виконання таких завдань: визначення видів кримінальної відповідальності відповідно до КК України, до якої можуть бути притягнуті посадові особи органів місцевого самоврядування за порушення у сфері нотаріальної діяльності; характеристика складу кримінального правопорушення у відповідній сфері; узагальнення особливостей притягнення до кримінальної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування за порушення у сфері нотаріальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Посадовим особам органів місцевого самоврядування можуть бути делеговані повноваження щодо здійснення нотаріальних дій, передбачених ст. 37 Закону України «Про нотаріат» [3].

Між тим, у силу ст. 4 чинного Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» служба в органах місцевого самоврядування здійснюється на основі, зокрема персональної відповідальності за порушення дисципліни і неналежне виконання службових обов'язків [4].

Схожі положення визначені ст. 4 нового Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», який набере чинності через шість місяців після припинення або скасування правового

режиму воєнного стану. Цією нормою до засад служби в органах місцевого самоврядування віднесений принцип відповідальності – персональної юридичної відповідальності за неналежне виконання та невиконання посадових обов'язків [5].

Ю. М. Кириченко, досліджуючи поняття юридичної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування, доходить висновку про те, що відповідальність органів місцевого самоврядування у загальному вигляді характеризується багатоаспектністю, оскільки виступає одночасно як: 1) основний принцип місцевого самоврядування; 2) структурний елемент правового статусу місцевого самоврядування; 3) одна з гарантій реальності місцевого самоврядування [6, с. 161].

Інші науковці під юридичною відповідальністю органів місцевого самоврядування пропонує розуміти передбачений Конституцією та законами України обов'язок органів та посадових осіб місцевого самоврядування зазнати негативних або позитивних наслідків за юридично значущу поведінку (дію чи бездіяльність). Юридична відповідальність, як вважають вчені, юридична відповідальність настає лише за вчинення делікту та спирається на примус, а позитивна – за ефективну і корисну активність, що забезпечує виключний результат; санкції мають особистий, майновий або організаційний характер; притягнення до відповідальності здійснюється у передбаченому законом процесуальному порядку [7, с. 590].

Одним із видів юридичної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування, зокрема й у сфері реалізації такими посадовими особами делегованих повноважень щодо здійснення нотаріальних дій, є кримінальна відповідальність.

Аналіз положень КК України дозволяє виділити такі види кримінальних правопорушень у досліджуваній сфері: ст. 358 КК України (підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів); ст. 364 КК України (зловживання владою або службовим становищем); ст. 365-2 КК України (зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги); ч. 3 ст. 368-4 КК України (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання особи, яка надає публічні послуги) та ін. [2].

Зокрема, посадові особи органів місцевого самоврядування можуть нести кримінальну відповідальність за підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підро-

блених документів, печаток, штампів за ст. 358 КК України [2].

З огляду на види нотаріальних дій, які відповідно до ст. 37 Закону України «Про нотаріат» можуть бути делеговані посадовим особам органів місцевого самоврядування, предметом відповідного кримінального правопорушення можуть бути бланки заповітів, свідоцтва права на спадщину, свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя.

З об'єктивного боку цей злочин виражається в таких альтернативних діях: підроблення посвідчення або іншого документа; збут підробленого документа; виготовлення підроблених печаток, штампів чи бланків підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, атак само інших офіційних печаток, штампів чи бланків; збут підроблених печаток, штампів чи бланків [8, с. 80].

Неоднозначним може виявитися питання про те, чи може суб'єктом цього кримінального правопорушення бути виключно посадові особи органів місцевого самоврядування, уповноважені на вчинення нотаріальних дій, чи суб'єктом цього правопорушення може бути й інші посадові особи.

Надаючи відповідь на це питання, необхідно виходити з диспозиції ст. 358 КК України, зі змісту якої вбачається, що суб'єктами цього кримінального правопорушення – підроблювачем може бути будь-яка особа, яка вчинила діяння, що складає об'єктивну сторону відповідного кримінального правопорушення.

В. Б. Харченко, визначаючи підстави кримінальної відповідальності осіб, уповноважених на здійснення нотаріальних дій, доходить висновку, що особи, зазначені, зокрема у ст. 37 Закону України «Про нотаріат», при здійсненні ними нотаріальної діяльності не можуть розглядатися як службові особи (за визначенням ч. 3 ст. 18 КК України), а є такими, що здійснюють професійну нотаріальну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг та можуть бути виключно службовими особами за змістом ч. 1 примітки до ст. 364 КК України. На підтвердження цієї думки, науковець наводить класифікацію осіб залежно від здійснення ними функцій представників влади чи місцевого самоврядування, а також виконання вказаними особами організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій у юридичних особах приватного чи публічного права [9, с. 143-144].

Видається, що за такого підходу посадові особи органів місцевого самоврядування під час

здійснення ними нотаріальних дій є спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого, зокрема ст. 358 КК України.

Іншим видом кримінального правопорушення, відповідальність за яке можуть нести посадові особи органів місцевого самоврядування під час вчинення нотаріальних дій, є правопорушення, передбачене ст. 365-2 КК України – за зловживання своїми повноваженнями особами, які надають публічні послуги, з метою отримання неправомірної вигоди, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб [2].

Отже, об'єктивною стороною цього кримінального правопорушення є зловживання повноваженнями посадовою особою органу місцевого самоврядування під час вчинення нотаріальних дій. Таке зловживання, виходячи з диспозиції ст. 365-2 КК України, може виражатися у використанні своїх повноважень у відповідній сфері усупереч інтересам отримувача нотаріальних послуг.

Визначаючи особливості притягнення до кримінальної відповідальності за цією нормою, необхідно звернути увагу на те, що санкцій ч. 1 ст. 365-2 КК України передбачає додатковий вид покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю.

Деякі науковці з цього приводу висловлюють незгоду з тим, що такий вид санкції застосовний до посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Зокрема, О. О. Чижиков на підставі аналізу судової практики у справах щодо притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 365-2 КК України, вказує на необґрунтованість формулювання, яке застосовують суди у своїх вироках, а саме – «позбавлення права обіймати посади, пов'язані з виконанням повноважень щодо вчинення нотаріальних дій». На підтвердження цієї точки зору науковець наводить той аргумент, що здійснення нотаріальних дій є делегованими повноваженнями посадовим особам місцевого самоврядування, тому не виправдано звужувати формулювання позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до одного з чисельної кількості самоврядних та делегованих повноважень, визначених Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [10, с. 85].

Разом з тим, таке зауваження видається дещо передчасним з огляду, зокрема на те, що кримінальна відповідальність в Україні є персоніфікова-

ною, а це означає, що позбавлення права обіймати певну посаду або займатися певним видом діяльності – у даному випадку, це стосується посадової особи органу місцевого самоврядування, яка здійснює делеговані повноваження щодо вчинення нотаріальних дій, стосується саме цієї посадової особи. Позаяк, заборона займатися нотаріальною діяльністю, якщо таке повноваження надане посадовій особі органу місцевого самоврядування, може бути застосоване до цієї посадової особи на визначений строк (до трьох років) у сукупності з іншим видом покарання, передбаченого санкцією ст. 365-2 КК України. При цьому, якщо посадову особу органу місцевого самоврядування позбавлено права здійснювати нотаріальну діяльність, така посадова особа, якщо інше не встановлено вироком суду, може здійснювати інші повноваження щодо реалізації завдань та функцій органів місцевого самоврядування.

Визначаючи особливості складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 365-2 КК України, необхідно вказати на певні особливості, на які звертають увагу у науковій літературі.

Як вважають з цього приводу деякі науковці, зловживання правом під час надання публічних послуг може мати місце як у процесі використання юридичних норм, так і впродовж їх виконання, дотримання й застосування, що має значення для кримінально-правової оцінки діяння. На цій підставі зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, деякі науковці визначають як діяльність, яка: відбувається лише через здійснення (реалізацію) суб'єктами їхніх юридичних прав; завжди є умисною поведінкою; заподіює непропорційну шкоду правовим відносинам і їхнім учасникам [11, с. 202].

Однією з підстав притягнення посадової особи органу місцевого самоврядування до кримінальної відповідальності є прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди такою особою під час здійснення нею нотаріальних дій для себе чи третьої особи за вчинення дій або бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи (ч. 3 ст. 368-4 КК України) [2].

Характерно, що суб'єкт цього кримінального правопорушення є спеціальним, а саме, на відміну від суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою), – особа, яка надає публічні послуги, але при цьому не є службовою

особою відповідно до примітки 1 до ст. 364 КК України.

У цьому контексті важливо звернути увагу, що за визначенням поняття службової особи, яке міститься у примітці 1 до ст. 364 КК України посадова особа органу місцевого самоврядування відноситься до службових осіб. Проте, за змістом диспозиції ч. 3 ст. 368-4 КК України вбачається, що серед публічних послуг віднесені, зокрема нотаріальні послуги. Отже, виникає певна неузгодженість щодо суб'єктного складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-4 КК України.

Видається, що вирішити цю невідповідність необхідно з урахуванням об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 368 та ст. 368-4 КК України. Зокрема, у разі, якщо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди здійснюється посадовою особою органу місцевого самоврядування у зв'язку із наміром використати свої повноваження саме у сфері вчинення нотаріальних дій, то таке діяння слід кваліфікувати за ч. 3 ст. 368-4 КК України. Якщо ж така особа приймає пропозицію, обіцянку або одержує неправомірну вигоду за використання свого службового становища, непов'язаного із здійсненням нотаріальних дій, то кваліфікація цього правопорушення має здійснюватися за ст. 368 КК України.

Висновки. Отже, підставами притягнення посадової особи органу місцевого самоврядування під час вчинення нею нотаріальних дій до кримінальної відповідальності можуть бути: підроблення бланків заповітів, свідоцтва права на спадщину, свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя, збут чи використання таких підроблених документів, а також печаток, штампів (ст. 358 КК України); використання своїх повноважень у відповідній сфері у власних інтересах, але у супереч інтересам отримувача нотаріальних послуг (ст. 365-2 КК України); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди під час здійснення нотаріальних дій для себе чи третьої особи за вчинення дій або бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи (ч. 3 ст. 368-4 КК України).

Особливістю притягнення до кримінальної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування під час здійснення ними нотаріальних дій є те, що такі особи є спеціальним суб'єктом кримінальних правопорушень; незва-

жаючи на те, що посадова особа органу місцевого самоврядування є службовою особою у розумінні примітки 1 до ст. 364 КК України, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомір-

ної вигоди такою особою за використання своїх повноважень саме у сфері нотаріальної діяльності, слід кваліфікувати за ч. 3 ст. 368-4 КК України, а не за ст. 368 КК України.

Список літератури:

1. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#n386>.
4. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 № 2493-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>.
5. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 02.05.2023 № 3077-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text>.
6. Кириченко Ю. М. Юридична відповідальність органів місцевого самоврядування: багатоаспектність визначення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 158-162.
7. Голик Ю. Відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування: теоретико-правова характеристика. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 586-592.
8. Зайцев О. Щодо підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збуту й використання. *Мала енциклопедія нотаріуса. Аналітика і коментарі*. 2009. № 1(43). С. 79-82.
9. Харченко В. Б. Підстави кримінальної відповідальності осіб, уповноважених на здійснення нотаріальних дій. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1(9). С. 135-148.
10. Чижиков О. О. Особливості форм реалізації кримінальної відповідальності щодо посадових осіб органів місцевого самоврядування за порушення порядку здійснення нотаріальних дій. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2021. Т. 32(71). № 4. С. 82-87.
11. Ніколенко Р. Кримінальна відповідальність за ст. 365-2 Кримінального кодексу України: питання диференціації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 200-203.

Petkov S.V., Dobrianska N.V. GROUNDS OF CRIMINAL LIABILITY OF OFFICIALS OF LOCAL GOVERNMENT BODIES IN THE FIELD OF PERFORMING NOTARIAL DEEDS

The article highlights certain issues regarding the determination of grounds for criminal liability of officials of local self-government bodies for committing offenses in the field of notarial acts. The author characterized the composition of criminal offenses provided for by Articles 358, 365-2 and other norms of the Criminal Code of Ukraine, which determine the criminal liability of officials of local self-government bodies in the field of notarial activity.

The composition of criminal offenses in the sphere of the established procedure for the performance of notarial acts, for the commission of which officials of local self-government bodies may be held criminally liable, is characterized. It is argued that officials of local self-government bodies can be held criminally liable in the field of notarial acts on the basis of their actions aimed at violating the established order of notarial activities.

The author, on the basis of the conducted scientific and legal analysis, summarized the features of bringing officials of local self-government bodies to criminal liability for violations in the field of notarial activity. It has been proven that one of these features is that for officials of local self-government bodies, the activity of performing notarial acts is a delegated authority. On this basis, the author substantiated that such type of criminal responsibility as deprivation of the right to hold positions related to the performance of powers to perform notarial acts may be applied to officials of local self-government bodies with a certain reservation. Other features of the criminal liability of officials of local self-government bodies for violation of the procedure established by them for the performance of notarial acts by the author include the fact that the specified persons are a special subject of criminal liability, namely, officials, with the corresponding consequences determined by the Criminal Code of Ukraine for such a category subjects.

Key words: officials, local self-government bodies, notarial actions, criminal liability.